

Národné zmierenie

342.72/.73
342.724
316.022.4
327.56

Kľúčové slová: Ústavný konsenzus, verejná diskusia, univerzálne morálne hodnoty, národná sloboda a rovnosť človeka, politické spoločenstvo, mocenské záujmy, národné zmierenie, možnosti nového storočia.

Stratégia zástancov nezávislého budovania menšinovej identity, resp. vyvíjania jednostranného nátlaku vychádza z (nevyslovenej) domnienky, že v národných štátoch, usilujúcich sa o elimináciu vlastných maďarských menšín je možné dosiahnuť, či skôr vybojovať, práva a postavenie potrebné k zachovaniu menšinových komunít aj bez zmeny ústavného hodnotového systému politického spoločenstva daného štátu. Malo by sa to podariť jednak mobilizáciou vnútorných síl, teda samoorganizáciou vytvárajúcou silné putá vnútri komunity, vytvorením politickej jednoty predpokladajúcej nespochybniteľnú autoritu lídrov a takou kompletnou mobilizačnou silou politiky, ktorá totálne dominuje nad spoločenskými organizáciami. Na druhej strane pomáhať by mala aj vonkajšia sila, teda vonkajší nátlak na protimaďarský národný štát. K realizácii takéhoto nátlaku je potrebná predovšetkým odvážna a bojovná maďarská zahraničná politika, ako aj úplný konsenzus lídrov maďarských menšín a maďarského štátu.

Ak je toto všetko dané, vtedy sa dá spoločnými silami zvíťaziť nad štátom útočiacim na Maďarov s úmyslom ich likvidácie, čiže je možné takýto štát donútiť k akceptácii rovnoprávnosti maďarských menšín. Pokusy o aplikáciu tejto stratégie však priniesli so sebou niekoľko problémov.

Postavenie menšín v susedných štátoch bolo v Maďarsku už od prvých slobodných volieb témou kampaní. Viedlo to k tomu, že od menšinových lídrov sa očakávala podpora niektorej politickej strany v Maďarsku. Centralizačné pokusy, ktoré sa objavili u menšín, mnohí využili pre svoje osobné, zisťné ciele. V období zmeny režimu bolo osobitným zdrojom napätia, že časť prominentov starého režimu si pomohla pri budovaní novej politickej a hospodárskej kariéry národnými heslami.

Musíme si položiť otázku, či je možné zmeniť právne postavenie maďarských menšín tak, aby sa zároveň nemenil ústavný režim krajín, v ktorých žijú? Samozrejme nie. K zmene ústavy vedú teoreticky dve cesty. Jednou je taký stupeň nátlaku,

v dôsledku ktorého sa zachovanie pôvodnej ústavy javí ako rizikovejšie, než by bola jej zmena. Druhou je zmena ústavného hodnotového systému a následná zmena ústavy. Ústavný systém prijatý pod nátlakom, bez adekvátnej zmeny hodnotového systému zostane zachovaný iba dovtedy, kým pretrváva nátlak a z neho plynúce riziko. Ústavný hodnotový systém však nemožno meniť holým násilím, k tomu sa musia zmeniť morálne hodnoty tvoriace jeho základy. Medzi členmi politického spoločenstva sa musí rozšíriť presvedčenie, že existujúci stav je zlý, nespravodlivý a škodlivý. A to nielen pre menšinu, ale aj pre národnú väčšinu.

Práve preto tí, ktorí sú ústavným režimom znevýhodnení, majú morálne právo požadovať jeho zmenu, a tí, ktorí sú ním z mocenského hľadiska zvýhodnení, majú morálnu povinnosť tento stav zmeniť. Nový ústavný hodnotový systém však musí aj pre tých, ktorí boli predtým zvýhodnení, ponúknuť viac, ako ten starý. Vzdanie sa dominancie nesmie pre nich predstavovať neistotu alebo hrozbu. Ich obeta je teda len relatívna. Vzdaním sa svojich mocenských privilégií sa rozšíri aj ich sloboda, a budujú si tým aj vlastnú budúcnosť.⁴ Ak ohrozovanie národnej existencie toho druhého vymenia za spojenectvo s ním, aj oni sami sa stanú lepšími, slobodnejšími, bohatšími, a ich vlastný národný život sa stáva nie neistejším, ale bezpečnejším.

K dosiahnutiu takéhoto stavu ich však musí s maďarským susedom spájať viac, ako len spoločné ekonomické záujmy alebo členstvo v Európskej únii a NATO. K tomu je potrebný úzky a dôverný vzťah, presvedčenie, že spojenc by nás neohrozil ani vtedy, keby tak mohol urobiť. Čiže národné výhody vyplývajúce zo spojeneckého vzťahu sa môžu právom považovať za dôležitejšie ako národné výhody, ktoré by sa mohli získať na úkor toho druhého.

Maďarská ústavnosť nielen súvisí, aj sa prelína s ústavou susedných štátov, v ktorých žije početná maďarská menšina. Strany vnímajú jedna druhú ako zdroj nebezpečenstva, čo má hlboký vplyv na vnímanie národa a štátu, na obraz národného nepriateľa, a cez neho aj na nazeranie na politický systém a ľudské práva aj u Maďarov, aj u príslušníkov susedných národov.

Práve preto musíme zvážiť, akými prostriedkami sa okrem nátlaku dá vplývať na ústavný hodnotový systém politického spoločenstva. Ústavný hodnotový systém politických spoločenstiev sa nevyvíja predovšetkým vplyvom násillia, ktoré ich zasiahlo, veď v takomto prípade by sa po každej agresívnej vojne každý účastník agresie bol dostal na vyššiu a vyššiu kvalitatívnu úroveň ústavnosti, a to len v dôsledku násillia. Strach podľa modelu Thomasa Hobbesa nestačí k vývoju, t. j. k lepšiemu stavu. Ústavný hodnotový systém politických spoločenstiev oveľa viac rozvíjajú nové myšlienky, nové idey a diskusie, do ktorých sa zapojí veľká väčšina politického spoločenstva, ktoré prebiehajú v mene týchto ideí v príslušnom historickom období, ako aj nové hodnoty, ktoré sa rozšírili vďaka týmto diskusiám. Platí to napriek tomu, že ich zrod je občas motivovaný hrôzou a nespravodlivosťou násillia.

Počas diskusie si treba predovšetkým vyjasniť, že ak sa väčšina postaví tvárou v tvár ňou spôsobeným historickým krivdám, alebo ak zruší znevýhodnené postavenie maďarskej menšiny, neohrozí tým integritu štátu. Treba si vyjasniť aj to, že zachovanie stavu nerovnosti, neochota priznať si nespravodlivosť, ako aj živenie pocitu ohrozenosti v národnej väčšine neohrozuje hranice, ale demokratický hodnotový systém.

Dá sa vôbec viesť takáto diskusia s politickým spoločenstvom susedných štátov, ak je to proti záujmom významnej časti ich politickej elity? Ak vychádzame z mož-

ností v minulosti, odpoveď je negatívna, pretože hlavné kanály národnej komunikácie tradične držal vo svojich rukách národný štát.² Ak vo veci latentného alebo otvoreného nepriateľského vzťahu voči druhému národu existuje ústavný konsenzus, tak túto vec nezmení ani zmena vlády podľa pravidiel ústavnej demokracie.

V dvadsiatom prvom storočí sa však situácia mení. Internet je už nekontrolovateľný. Aj mnohé televízne a rozhlasové kanály sa dostali spod bezprostrednej štátnej kontroly. Aj časť tlače ochotne poskytuje priestor otvoreným diskusiám takéhoto typu³. V ére medzinárodných ľudskoprávných dohovorov národný štát nemôže obmedzovať vydávanie kníh, časopisov, distribúciu filmov v jazyku susedných národov, a v Európskej únii nemôže ani colnými bariérami obmedzovať ich dovoz. K dispozícii sú aj neustále inovované, stále lacnejšie a stále výkonnejšie elektronické nosiče informácií. Mocenské orgány národného štátu sa teda dajú obísť.

Tá časť kultúry, ktorá sa zaoberá práve systémom vzťahov stredoeurópskych národov, by sa mala šíriť u susedov, a nielen príležitostne, ale priebežne. A to je veru zodpovednosťou tak Slovákov, ako aj Maďarov.

A nakoniec, ani ústavný konsenzus o národnom utláčaní maďarských menšín v kruhoch politickej elity nie je bez trhlín. Protimaďarskosť je totiž často ideologickým nástrojom tých, ktorí sa snažia o centralizáciu mocenského systému. A vždy sa nájdu aj takí, ktorým centralizácia moci nevyhovuje. Do tejto „trhliny“ sa vmestila napríklad aj viacnásobná vládna účasť strán maďarskej menšiny na Slovensku. Čiastočnú výnimku z tohto modelu tvorí len prvá vládna účasť Maďarov v roku 1990, keď hlavným motívom ich prizvania do vlády bol úspech revolúcie a spustenie zmeny režimu, avšak aj v tomto prípade protivníkom bol centralizovaný mocenský systém komunistickej diktatúry.

Viacnásobná vládna účasť strán maďarskej menšiny však dodnes neprerástla do dialógu medzi národmi. K tomu je totiž potrebné, aby sa splnilo niekoľko podmienok: musí byť ochota na Slovensku, konsenzus v Maďarsku, konsenzus vo vnútri maďarskej menšiny. Ďalej, musí byť naformulovaná taká nová, dlhodobá národná stratégia na Slovensku, ktorá je postavená na priateľstve s Maďarmi, na spojení s Maďarskom, a nie na nepriateľstve zakladajúcej sa na pocite ohrozenosti. Túto stratégiu je potrebné predovšetkým skoncipovať, aby sa o nej vôbec mohla začať diskusia.

Až keď táto diskusia bude z hľadiska značnej časti politického spoločenstva krajiny úspešná, vtedy sa môžu zmeniť doterajšie politické zlomové čiary. Môžu sa objaviť voliči, ktorí si želajú doterajšiu buď otvorenú alebo skrytú nevraživosť vymeniť za zmierenie založené na národnej spravodlivosti, takí, ktorí by radi oslobodili politický systém od ťarchy ideológie národného strachu. Odpor by bol zrejme silný, až urputný. Živitelia aj drsnejšej, aj miernejšej formy národného strachu by si uvedomili, že sa ohrozuje jeden zo základných pilierov ich legitimity.

Ale dozrel už čas pre takúto zmenu? Nastala tá vhodná historická chvíľa? Pozrime sa, čo sa zmenilo oproti systému vzťahov z dvadsiateho storočia. Predovšetkým to, že Maďarsko a Slovensko sa stali členmi Severoatlantickej aliancie a Európskej únie. Tento stav vylučuje akúkoľvek násilnú zmenu hraníc. Takže ani extrémisti v Maďarsku nemôžu reálne počítať s pričlenením istých častí územia susedného štátu, pre susedov preto odčlenenie nepredstavuje reálnu hrozbu.

Z toho vyplýva, že vytváranie predstavy ohrozenia neslúži reálnej zmene hraníc, respektíve predchádzaniu takejto zmeny, ale zabezpečeniu alebo posilneniu iracio-

nálnej straníckej viazanosti voličov. V skutočnosti teda takéto predstavy, túžby a obavy sú posilňované z vnútropolitických dôvodov, s cieľom získať moc. Stret vnútropolitického mocenského záujmu so skutočnosťou však vytvára aj opozíciu voči vyvolávaniu pocitu hrozby zo zmeny hraníc. Samotní Slováci vyhlasujú, že maďarská hrozba neexistuje, že jej zdanie vyvolávajú skupiny, ktorým to vyhovuje z vnútropolitických dôvodov. „Maďarský problém“ sa vo vnútornej politike postupne stáva takým mocenským nástrojom, spoza ktorého sa už vytratila skutočná hrozba, a slúži iným cieľom. Tým sa zo zdroja ohrozenia stáva jedna z dôležitých otázok demokracie.

Na druhej strane, vyvolávanie prízraku maďarskej hrozby nenarazí na významnejší odpor dovtedy, kým sa nezrodí nová národná doktrína. Bez nej ani politikom s umiernenejším postojom k maďarskej otázke nezostáva nič iné, než argumentovať tým, že treba uskutočňovať takpovediac rozumnejšiu, taktickejšiu menšinovú politiku, ktorá bude akceptovaná aj zahraničím, ktorá nebráni euroatlantickej integritácii krajiny, no zároveň nenaruší stav národnej nerovnosti. Aj títo politici sledujú teda oslabenie národných menšín, v dlhodobom horizonte až ich elimináciu,⁴ napriek tomu, že argumentujú proti hrubej a agresívnej protimaďarskosti.⁵ Pred vlastným publikom sa dištancujú od radikálov len vo veci taktiky, nie podstaty.

Takáto politická konštelácia unesie aj účasť menšinových Maďarov na vláde. Znamená to, že spoločné vládnutie automaticky neprinesie národné zmierenie, ponúka iba také taktické riešenia, ktoré v danom momente vyhovujú záujmom všetkých zainteresovaných.⁶ V takejto politickej situácii sa objavujú argumenty v prospech „prefíkanejšej“ menšinovej politiky, respektíve „prefíkanejšieho“ presadzovania menšinových záujmov. Ani jeden z týchto prístupov nemení zásady vzťahu národnej väčšiny a menšiny.

Bolo by ale chybou podceňiť možný vplyv úspešnej maďarskej vládnej účasti na hodnotový poriadok. Aj keď sama osebe nevedie k zmene základných zásad menšinovej politiky, výrazne môže znížiť antipatie verejnosti voči maďarskej menšine. Úspešný člen vlády si môže vybudovať významné pozície, môže získať uznanie tej spoločenskej skupiny, s problémami ktorej sa jeho rezort zaoberá. Vládna účasť otvára maďarským politikom také komunikačné možnosti, s ktorými v opozícii – najmä ako členovia strany, považovanej za organizáciu národného nepriateľa, ktorá je preto aj vo vnútri opozície izolovaná – nedisponovali. Cez nové komunikačné kanály môžu informovať o problémoch Maďarov, ktoré verejnosti neboli známe, respektíve mala o nich len také vedomosti, ktoré prešli filtrom národného štátu. Dobrou komunikáciou môžu prispieť k tomu, aby verejnosť akceptovala situáciu, keď Maďari zasahujú do riešenia vlastných i celonárodných problémov. Akceptácia takejto možnosti ale neznamená vnímanie vládnej účasti ako niečoho, na čo Maďari majú právo.

Slovom, účasť na vláde, pokiaľ ide o dobrú vládu, môže byť dôležitým prostriedkom zblíženia národov. Bez zmeny celkového obrazu národa ale neposkytuje dlhodobé riešenie na väčšinu národných problémov menšinových Maďarov. Vládna účasť sama osebe nezmení obraz, ktorý si väčšina o Maďaroch vytvorila. Len čo sú Maďari vytesnení z vlády, do oficiálnej politiky sa vracia agresívna protimaďarskosť.

Z doterajších vládnych predsavzatí maďarských politických strán na Slovensku chýbal premyslený plán na zmenu celkového vnímania Maďarov národnou väčšinou. Snaha u jednotlivých politikov síce bola, ale zo snáh nevzniklo spoločné, premyslené úsilie. Diskusie sa o tomto probléme vynárali zväčša vtedy, keď sa do centra poli-

tickej pozornosti dostal nejaký špecificky menšinový návrh zákona, alebo rozhodnutie, teda ak sa diskusia spájala s istým konkrétnym maďarským cieľom či záujmom; menej už vtedy, keď reč bola o zneužívaní moci, o panovačnosti politikov, ktorí si svoju autoritu vybudovali z veľkej časti na protimaďarskosti.⁷

Pragmaticky uvažujúce maďarské menšinové strany sa radšej zamerali na obsadenie pozícií vo verejnej správe, na posilnenie menšinových kultúrnych inštitúcií a na dosiahnutie svojich ekonomických cieľov, a začali sa vyhýbať debatám, ktoré boli označené za ideologické, a zdali sa byť neplodnými. Lenže je zásadný rozdiel medzi ideologickými debatami a diskusiami o hodnotovom poriadku. Tie prvé, ideologické, sú predovšetkým nástrojmi mocenských cieľov politiky. Diskusiu o hodnotovom poriadku možno viesť aj proti mocenským cieľom, v žiadnom prípade sa nesmie stať ich nástrojom. V takejto diskusii sa preskúmavajú základné princípy súdržnosti spoločnosti, respektíve politického spoločenstva – a to aj vtedy, keď je to proti mocenským záujmom, eventuálne aj proti záujmom väčšiny.⁸ Preto politici, zakotvení do hodnotového sveta moci, ju sami nikdy nedokážu úspešne doviesť do konca. Diskusia s nimi sa rýchlo ideologizuje, lebo ju využívajú na posilnenie vlastných, a na oslabenie protivníkových mocenských pozícií.

Zrejme preto sa zdala byť konfrontácia názorov s politikmi väčšinového národa ideologická, a po niekoľkých slovných potýčkach, podfarbených aj mocenskými prvkami, aj neplodná pre menšinových politikoch, túžiacich po úspechu a výsledku. Lenže nové idey sa vynárajú práve v takýchto debatách. Šťastnejšia polovica Európy od čias osvietenstva dobre vie, že politici z ich mocenských pozícií môžu vytvoriť podmienky pre zrod diel sformulujúcich idey novej doby, ale rovnako môžu aj znemožniť ich vznik. Dokážu pomôcť aj v tom, aby sa nové myšlienky dostali k hlavným adresátom, k členom politického spoločenstva. U politických spoločenstiev modernej doby sa dá hovoriť o zmene hodnotového poriadku len vtedy, ak sa tá dotkne nielen „učených“ a zainteresované skupiny vedúcej politickej vrstvy, ale aj veľkej väčšiny členov spoločnosti.

Vychádzajúc z historických skúseností 19. a 20. storočia musíme konštatovať jednu evidentnú skutočnosť. Na začiatku 21. storočia je vytvorenie ústavného konsenzu vo veci maďarských menšín v moci občanov tvoriacich Maďarskú republiku. Nemôžu do toho zasahovať cudzie armády, nemôžu tomu zabrániť nacionalisti susedných štátov. Je na ich vlastnom rozhodnutí, či ju vytvoria, a aj to, ak ju nevytvoria. Už sa nemôžu vyhovárať na nikoho. Rovnako je jedine na ľuďoch tvoriacich maďarský národ, či sa teraz, na začiatku 21. storočia, budú usilovať o zmierenie so susedmi. Mnohí by radi zabránili takémuto rozhodnutiu. V našej dobe ale nemôžu zabrániť tomu, aby sa informácie o takýchto snahách a ich detaily dostali k občanom. Odporcovia zmierenia by nemali by inú možnosť, než viesť dlhú a otvorenú diskusiu, a to aj vtedy, keby boli súčasťou vlády.

Nemalá časť vedúcich politických činiteľov jednotlivých krajín by zaiste pristupovala k takémuto procesu podozrievavo, a snažila by sa ho prekaziť. Mnohí sú zainteresovaní na jeho neúspechu. Niektorí v súlade s vlastným hodnotovým poriadkom by v ňom videli len čiru ideológiu, a cháпали by ho ako propagandistický útok na ich autoritu – pretože oni sami si udržiujú vplyv prostredníctvom propagandy, pozostávajúcej z kombinácie agresívnych ideológií. Ale Maďarsko by aj tak mohlo toho urobiť veľa. Jednak by ho v susedných štátoch podporilo nemálo ľudí; mnohí z nich už teraz, keď majú na to možnosť, podporujú zmierenie. Ďalej, k osloveniu verejnosti jedného demo-

kratickeho európskeho štátu nevedie cesta jedine cez štát ako inštitúciu. Ak na to existuje vôľa, odkazy sa dostanú k verejnosti susednej krajiny aj inými cestami.

Politické spoločenstvo Maďarska, politici aj rôzne skupiny s odlišným hodnotovým poriadkom môžu dospieť k zhode v tejto otázke. Môžu sa rozhodnúť pre vyňatie otázky zmierenia z okruhu vnútropolitických bojov, urobiť z nej celonárodný cieľ. Iná stratégia by ani nemohla byť úspešná. Ťažko by sa dala dosiahnuť v otázke Maďarov ústavná zhoda v susedných štátoch, keď sa ona nezrodí ani v samotnom Maďarsku. Zmeny v hodnotovom poriadku sa v žiadnej krajine neudejú zo dňa na deň. Je zrejmé, že hmatateľný výsledok sa dá dosiahnuť iba vytrvalou snahou, neutíchajúcou počas niekoľkých volebných období. No a, samozrejme, politické spoločenstvo Maďarska, spolu s jeho lídrami, sa môže dohodnúť na tom, že sa pustí do tejto úlohy.

Ústavný konsenzus v otázke maďarských menšín by mal význam nielen pre samotné menšiny; výrazne by ovplyvnil aj národnú identitu Maďarov v Maďarsku. Z prvej línie vnútropolitických bojov by sa vyňala, a medzi politickými stranami a štátom spoločne vyznávané, aj pred verejnosťou často prezentované hodnoty a ciele by sa zaradila taká otázka, ktorá síce nemá vplyv na každodennú existenciu priemerneho maďarského občana, predsa je dôležitou súčasťou jeho predstáv o budúcnosti národa. Symbolizovalo by to znovuzrodenie ústavného konsenzu v jednej zo základných otázok maďarskej národnej budúcnosti.

Budúcnosť sa však môže vyvinúť aj inak. Napríklad tak, že príslušníci maďarskej menšiny dostanú maďarské občianstvo bez príslušnej procedúry vypracovanej vládou a opozíciou spoločne, akceptovanej väčšinou občanov Maďarska a bez spoločne vytvoreného konsenzu, a následne sa príslušníkov menšín ako voličov pokúsia vtiahnuť do vnútropolitických zápasov prebiehajúcich v Maďarsku. Môže sa stať aj to, že hoci aj cez občianstvo alebo iným spôsobom sa ich pokúsia presvedčiť, aby sa v čo najväčšom počte presídlili do Maďarska.

Isteže, môže pretrvávať aj súčasná situácia, keď Maďarsko a maďarské menšiny ani spoločne nemajú dosť síl na to, aby vynútili zabezpečenie podmienok na rozvoj menšinových Maďarov, ale veľa toho nerobia ani pre zmenu hodnotového poriadku susedných národov. Čiže zostáva poskytovanie tej najnutnejšej pomoci, kultúrna podpora, diplomatické úsilie pre zabránenie vážnejším krivdám, posilnenie cezhraničných väzieb a snaha o to, aby sa uplatňovali, respektíve rozširovali medzinárodné záväzky, vďaka čomu tieto kroky ani spoločne nie sú dostačujúce na dlhodobé udržanie národnej identity maďarských menšín.

No Maďarsko a maďarské menšiny by sa mohli pokúsiť aj o niečo úplne nové. Mohli by pred verejnosťou vlastných krajín usporiadať tú diskusiu, absencia ktorej udržuje pri živote hodnotový poriadok, bez zmeny ktorej sa vzťahy Maďarov so susedmi nezlepšia. K tomu by bolo treba predovšetkým odmietnuť totálny morálny relativizmus – nazývaný balkánskym alebo východným, ktorý sa ale v poslednom čase príležitostne objavuje aj v západozemí⁹ –, ktorý považuje využitie všetkých dostupných prostriedkov za národne spravodlivé. Treba skončiť s presvedčením, že ústredným komponentom národného záujmu je rozpínanie sa na úkor druhých, že partikulárna zásada národného záujmu, dominancia, je hodnota stojaca nad všetkými inými hodnotami. Ako každá hodnota, ktorá bola sformulovaná ako protiklad k univerzálnym ľudským hodnotám, aj táto v sebe obsahuje konflikt rôznych formulácií, a, samozrejme, aj konflikt ich formovateľov. V našom prípade ide o konflikt „nadovšetko“ stojacich záujmov slovenského ako aj maďarského národa. Navyše

k nemu môžeme priradiť konflikty odlišne sformulovaných národných hodnôt a ich autorov vo vnútri jednotlivých národných spoločenstiev. Bez univerzálnych morálnych zásad a bez konsenzu založeného na ich vzájomnom akceptovaní zostáva jediný princíp riešenia sporov: sila. Bude to sila, ktorá rozhodne o sporných otázkach medzi Maďarskom a susedmi, zásada sily sa presadí aj pri konfliktoch odlišne sformulovaných, či – lepšie povedané – niektorými stranami bez súhlasu ostatných za národné prehlásených záujmov vo vnútri jednotlivých štátov.

Musíme si položiť otázku, asi aký podiel väčšinového národa na Slovensku je zainteresovaný na národnom zmierení? A ktoré spoločenské vrstvy majú na ňom záujem? Do akej miery je možné rozšíriť tento okruh ľudí v dobe čoraz tesnejších hospodárskych väzieb, cezhraničnej spolupráce, vytvárania spoločných regiónov a iných prepojení? Nemožno ale obísť ani otázku identifikovania odporcov zmierenia, a to, či súťaž a konkurencia medzi štátmi nebude ich počet náhodou zvyšovať?

Nie každý má rád či nenávidí svojich národných susedov rovnako. Spôsoby a miera, akou niektorí posilňujú a z vypočítavosti zneužívajú agresívne národné vášne, je rôzna. Tieto stupne sú v prípade oboch spoločenských skupín dôležité, pretože určujú priestor pre aktivity zástancov i odporcov zmierenia. Tieto faktory treba preskúmať v každej krajine osobitne, pretože medzi nimi zjavne existujú rozdiely.

Z rovnakého hľadiska treba prebádať aj maďarskú verejnosť. Aj v jej prípade sa treba opýtať, či je skutočne možné vytvoriť atmosféru národného zmierenia u beztak podozrievavých susedov, keď symbolika maďarského národného revanšu je už pravidelne prítomná na demonštráciách, pouličných potýčkach v hlavnom meste Maďarska, na podujatiach polovojských organizácií, ba teraz už aj na futbalových stretnutiach v susedných krajinách? Lahké to určite nebude; verejná prítomnosť revanšistickej symboliky poskytuje mnohé argumenty odporcom zmierenia, ktorí nechcú eliminovať národnú agresivitu. Médiami šírené zdanie ohrozenia dostáva zástancov zmierenia do ťažkej situácie

Je rovnako kontraproduktívna dvojznačná rétorika maďarských politikov v súvislosti so stabilitou hraníc v regióne. Dvojznačné vyjadrenia o hraniciach sú zdanlivo odôvodniteľné pri rozhovoroch so západnými politikmi, stačí pred nimi zdôrazniť ten takpovediac správny význam vyriešených viet. Táto dvojzmyselnosť sa javí byť vhodným nástrojom na vyvíjanie nátlaku na susedov, aj na získanie náklonnosti domácich radikálov. V skutočnosti sú však jej následky vážne. Posilňuje tie politické sily v susedných štátoch, ktoré hrajú kartou národného ohrozenia, a ktoré môžu dvojzmyselnostiam pripisovať význam podľa vlastnej chuti. Čo viac, tieto sily sa snažia pripisovať skrytý význam aj jednoznačným maďarským vyjadreniam, pokiaľ ide o menšiny. No a od čias juhoslovskej krízy aj západní politici rozumejú politike dvojznačnosti, dvojakej komunikácie, dobre vedia, ako sa autori takýchto vyjadrení uchylujú k pripisovaniu odlišných významov vlastným slovám podľa situácie.

Plodná diskusia s občanmi susedných štátov by aj tak nemusela byť odsúdená na neúspech, ak by sa v Maďarsku vytvoril onen ústavný konsenzus. Komunikačná sila spoločného rozhodnutia by mala šancu zvíťaziť nad prejavmi agresivity.

Absencia dohody ale celkom určite znemožní zmierenie. Ak ktorákoľvek časť politického spoločenstva Maďarska sa rozhodne naďalej využívať otázku maďarských menšín vo vnútropolitickom boji, a v tejto súvislosti bude naďalej používať dvojznačnú rétoriku v otázke územného revanšu, bude oživovať pocity nepriateľstva,

neurobí nič v záujme zmierenia, nanajvýš sa bude púšťať do slovných súbojov s vedúcimi politickými skupinami, potom je veľmi malá šanca na zmierenie.

Ešte horšiu alternatívu predstavuje taká situácia, keď jedna skupina postupuje vyššie opísaným spôsobom, teda udržuje napätie v susedských vzťahov, využíva menšinovú kartu v mocenských bojoch, kým aktivity druhej skupiny sa vyčerpajú neutralizáciou dôsledkov tohto počínania: snaží sa, aby problematika vzťahu menšín a maďarskej verejnosti dostala čo najmenej priestoru v médiách, a prostredníctvom kombinácie odmeňovania a nátlaku sa usiluje o to, aby medzi menšinovými Maďarmi bolo čo najväčšie „ticho“, pokiaľ ide o záležitosti Maďarska.

Konečným výsledkom je zdanlivo neistá rovnováha, neustále obviňovanie z bezcieľového a bezvýsledného nacionalizmu na jednej a z národnej bezcitnosti a vzdania sa vlastného národa na druhej strane.

Zmierenie Maďarov a Slovákov sa dá dosiahnuť nie bez maďarských menšín, ale s nimi. Ozajstný mier sa musí zrodíť aj medzi štátmi, aj medzi národmi. K tomu však nestačí uzavretie zmluvy medzi štátmi a dohoda medzi jednotlivými skupinami ich politických lídrov. Zmierenie sa musí zakoreniť v hodnotovom systéme jednotlivcov.

Problémy realizácie

Obraz, aký si o sebe a o iných národy vytvárajú, základné zásady budovania ich štátu ovplyvňujú mnohé faktory. Na obraz Maďarov v nástupníckych štátoch Uhorska má určite vplyv susedská a národná politika Maďarska, aktivity maďarských menšín žijúcich v týchto štátoch, skutočné a domnelé očakávania, snahy, rozhodnutia zahraničia, najmä veľmocí, a samozrejme vlastné, skutočné či domnelé, záujmy týchto štátov.

Najviac ale tento obraz ovplyvňuje to, aké ponímanie národa vyznáva politické spoločenstvo, a v rámci neho vedúca politická vrstva susedných štátov, aký jeho politický hodnotový poriadok. Preto také rozvíjanie susedskej politiky zo strany Maďarska, ktoré chce získať čo najviac Slovákov pre dobré vzťahy s Maďarmi, môže v niektorých konkrétnych prípadoch pomôcť aj menšinovým Maďarom, ale nestačí na zmenu štátnej doktríny v oblasti politiky voči Maďarom.

Ak ich obraz o Maďaroch je plný obáv a agresivity, tak dobré vzťahy na úrovni každodenného života ho môžu nanajvýš stlmiť, ale zmeniť jeho podstatu nedokážu. Navyše, aj nátlak zo zahraničia môže byť úspešný iba vtedy, ak vytvára väčší zdroj ohrozenia, akým je maďarská hrozba. Takáto politika voči vlastným členom je však v ostrom protiklade s vnútorným poriadkom Európskej únie, a ani NATO nemôže predstavovať vojenskú hrozbu pre svoje členské štáty. Preto v spojeneckých systémoch, s ktorými Maďarsko spojilo svoj osud – nielen kvôli prechodným geopolitickým záujmom, ale aj pre ich základné princípy –, nie je možné vytvoriť väčšiu hrozbu, akou je súčasný strach z Maďarov. Z toho vyplýva, že pomocou nátlaku sa síce dá dosiahnuť čiastočný úspech, ale zásadný obrat zabezpečujúci národnú slobodu maďarských menšín nie.

K tomu by bola potrebná zmena hodnotového systému vo vzťahu k Maďarom. Doterajšie politické úsilie bolo smerované predovšetkým na politickú elitu a neviedlo k zásadnej zmene.

Ale ak liberálnu demokraciu nepovažujeme za mocenské teritórium elít, ale za systém založený a udržiavaný politickým spoločenstvom,¹⁰ vznikne otázka, či môže

viest' k politickému spoločenstvu nová cesta aj vtedy, ak väčšia časť politickej elity zahatáva už známe cesty. Odpoveď je zrejme pozitívna – keby takej cesty nebolo, nemohli by sa uskutočniť veľké zmeny našej politickej kultúry, predsa aj tie sa odohrali proti vôli mocných. Ani mocenské prostriedky stavovského absolutizmu nedokázali zastaviť osvietenstvo, ani ešte vyspelejšie prostriedky komunistickej diktatúry nezabránili zmene režimu.

Nejeden štát západnej Európy už prekonal národné plány na elimináciu menšín, a zaviedol viackultúrny model autonómií, alebo konsociačných mechanizmov. Tento vývoj by sme mohli interpretovať ako čisto utilitárne rozhodnutie, nakoľko za každou zmenou stáli konkrétne politické záujmy. Lenže podobné záujmy existovali aj v minulosti, no neovplyvnili postoje strán dovtedy, kým nedošlo k zmene hodnotového poriadku národnej väčšiny vo vzťahu k menšinám.

V našom prípade sa zdá byť cesta ešte hrbotejšia, ba až nepriechodná, pretože po roku 1989 prevládlo v tomto regióne čisto utilitaristické politické správanie, považujúce akúkoľvek zásadovosť – a to nielen v otázke národa – za nepotrebnú až nevhodnú. Z nášho hľadiska podstatným prvkom tohto postoja je populizmus, schopný využiť akékoľvek konštatácie a argumenty, ak sa tieto zdajú byť z mocenského hľadiska užitočné. Hlboko zakorenená národná nevraživosť v našom regióne má významné miesto v komunikačnej zásobárni mocenského kalkulu. Podstatou protimaďarskosti v našej dobe nie je racionálna reakcia na skutočné ohrozenie, stal sa z nej efektívny politický nástroj, ktorý žije vlastným životom aj za absencie reálneho ohrozenia.

Aby sa efektívnosť tohto nástroja zvýšila, treba ho pred verejnosťou zracionalizovať – teda treba vytvoriť zdanie ohrozenia, aj keď ono reálne neexistuje. Preto sa v záujme zmierenia treba popasovať nielen s argumentmi pre elimináciu maďarských menšín, ale aj s mocenským záujmom viažucim sa na politickú výhodnosť udržania protimaďarskosti.

Ide o zdanlivo neriešiteľnú úlohu – národný štát ovláda školstvo, stojí za nim armáda intelektuálov, považujúca odstránenie Maďarov za národný cieľ. Veľká časť týchto intelektuálov sa socializovala ako súčasť úradníckej inteligencie za komunizmu, preto jej hodnotovému poriadku nie je vzdialená výroba ideológie.

Lenže oproti obdobiu od roku 1918 nastala zmena v dvoch dôležitých otázkach. Jednou je bezpečnosť hraníc. Už aj po zmene režimu bolo jasné, že hranice štátov Strednej Európy sú stabilné,¹¹ navyše sa štáty regiónu stali členmi Európskej únie a NATO, ktoré stoja na báze garantovania hraníc členských krajín.

Ďalšia odlišnosť v porovnaní s medzivojnovým obdobím je tá, že sa rodí nová inteligencia, ktorá považuje protimaďarskosť za záťaž pre demokraciu. Po prvej fáze zmeny režimu sa k moci dostali také skupiny politikov, ktoré sa snažia o oslabenie, ba až odstránenie liberálnej demokracie, pričom pri zabezpečovaní ich spoločenského zázemia zohráva kľúčovú úlohu ideológia protimaďarskosti a vízia homogénneho štátu, zbaveného Maďarov. Boj proti Maďarom sa stal nástrojom na okliešťovanie slobody ich vlastného národa. Stal sa nástrojom ovládania aj tých príslušníkov väčšinového národa, ktorí politickú budúcnosť svojej krajiny spájajú s liberálnou demokraciou, a sú pripravení pre to aj niečo urobiť.

Situáciu tých, ktorí protimaďarskosť chápu ako škodlivé historické dedičstvo, sťažujú dve politické atitúdy. Jednou je používanie dvojznačných výrazov, formulácií pri spomínaní otázky hraníc v politickej komunikácii v Maďarsku a vo vnútri maďar-

ských menšín. Druhou je maďarský druh populizmu, z ktorého smerom k susedným štátom vyžaruje nevypočítateľnosť, teda potenciálna národná hrozba.

Podpora národných inštitúcií zahraničných Maďarov Maďarskom, symbolické stotožnenie sa s ich národným osudom, ako aj medzinárodná podpora ich snáh, respektíve ich medzinárodnopolitická ochrana voči rôznym krivdám sú dôležitými, ba až nevyhnutnými predpokladmi ich zachovania. Dnes sa už preto kvalitou a problémami vyššie uvedených prvkov zaoberá množstvo analýz. Aj preto je potrebné viesť slobodnú diskusiu aj v Maďarsku, aj v kruhoch maďarských menšín, a aj spoločne.

V súvislosti s diskusiami však musíme zdôrazniť, že sa už dá dokázať nielen teoreticky, ale od roku 1989, po viacerých rôznych pokusoch, je nateraz potvrdené aj empiricky, že uvedené prvky ani spolu nepredstavujú takú donucovaciu silu, pomocou ktorej by sa dalo podstatne zmeniť postavenie maďarských menšín. A pravdepodobne ani stále intenzívnejšie ekonomické vzťahy neprinesú podstatnú zmenu v tejto otázke. Preto úsilie vyplývajúce z ústavnej povinnosti voči maďarským menšinám nateraz uviazlo na mŕtvom bode. Maďarsko je svojím vynaloženým úsilím v uvedených oblastiach vo väčšine prípadov schopné len toho, aby udržalo istú rovnováhu a zabránilo najhrubším protimaďarským pokusom. To nie je málo, aj keď sa v niektorých prípadoch nedá dosiahnuť ani toľko.¹² Väčšine príslušníkov maďarskej menšiny poskytuje istý pocit bezpečia, že najhrubším pokusom zameraným na ich likvidáciu sa pomocou Maďarska dá zabrániť. Ale táto snaha neponúka víziu riešenia.

Ani nemôže, lebo nesiahá po podstatný prvok ústavnosti, po morálny hodnotový systém ľudu. Lenže, k národnej rovnoprávnosti maďarských menšín by sa musel zmeniť predovšetkým hodnotový systém susedných národov vo vzťahu k Maďarom. Súčasne však treba poznamenať, že ani začiatok procesu národného zmierenia v Maďarsku založeného na konsenze nemôže nahradiť doterajšie formy podpory, vrátane rôznych foriem nátlaku, a na druhej strane, ani proces národného zmierenia neprináša zmierenie na strane všetkých príslušníkov národov.

Poznámky

1. Podľa Johna Rawlsa práva a slobody nemôžu byť obmedzované v mene väčšieho blahobytu či pozícií, ktoré sa stanú dosiahnuteľnými vďaka obmedzeniu. Ďalej, rozšírenie práv a slobôd niektorých neobmedzuje nutne práva a slobody druhých. Naopak, môže priniesť so sebou aj rozšírenie práv a slobôd druhých. Pozri: RAWLS, John: *Az igazságosság elmélete*. Budapest: Osiris Kiadó 1997, s. 86 – 92, 294 – 303.
2. V tejto súvislosti je relevantné chápanie nacionalizmu ako mobilizujúcej ideológie (Elie Kedouri), resp. ako nástroja politických elít (Karl W. Deutsch). Nepochybne ide o modernú komunikačnú jednotku (Benedict Anderson), v rámci ktorej vedúca politická vrstva tých národov, ktoré dosiahli štátnosť – vrátane intelektuálov vidiacich v národnej kultúre ideologickú zbraň –, prostredníctvom národného štátu získa dominantné pozície v oblasti nacionalistickej propagandy. Pod jej vplyv sa dostane väčšina médií, veľká časť kultúrnych a vzdelávacích inštitúcií.
3. Takáto diskusia sa na Slovensku odohrala napr. v súvislosti s parlamentným uznesením o Benešových dekrétach, alebo pri prijímaní zákona o zásluhách Andreja Hlinku.
4. Národná identita je síce slobodne voliteľná, no jej zmena je proces plný odriekania a nevýhod. Pozri SONG, Mir: *Choosing Ethnic Identity*. Cambridge: Polity Press 2003, s. 40 – 41.
5. Tento typ argumentácie bol prítomný v rétorike politických strán, ktoré vytvorili koalíciu s Maďarmi, tak na Slovensku, ako aj v Rumunsku.
6. Maďari chcú znížiť mieru nevýhod, ktoré sa nahromadili počas vlád, v ktorých neboli prítomní, druhá strana by chcela posunúť euroatlantickú integráciu a hospodársku reformu, a chce eliminovať autokratické tendencie v politike.

7. Utláčanie menších sa nezastavuje pri menšinách. Eliminácia národnej slobody iných zužuje aj národnú slobodu utlačateľov, aj keď sa jej prostredníctvom dostanú do dominantného postavenia. K formulovaniu tejto tézy sme sa dostali rozšírením známej tézy Johna Locka o ochrane slobody na oblasť národnej slobody jednotlivca. Podľa nej človek má právo postaviť sa na odpor proti štátnej moci ohrozujúcej jeho slobodu. Výsledok odporu ale nesmie presiahnuť obnovu právneho štátu, nesmie sa stať zdrojom nového útlaku. Pozri LOCKE, John: *Második értekezés a polgári kormányzatról*. Kolozsvár: Polis Könyvkiadó 1999, s. 187 – 191.
8. Obmedzovanie takejto diskusie mocenskými nástrojmi sa môže stať nástrojom nielen malej diktátorskej skupiny, ale aj despotizmu väčšiny.
9. Máme na mysli najmä ponímanie svetového poriadku neokonzervatívnou Bushovou vládou, ktorej neboli cudzie ani dobývateľské snahy.
10. Pozri SARTORI, Giovanni: *Teória demokracie*. Bratislava: Archa 1993, s. 158 – 174.
11. Maďarsko uznalo samostatnú Slovenskú republiku medzi prvými.
12. Pozri problémy maďarského školstva na Ukrajine, alebo predchádzajúce postavenie Maďarov vo Vojvodine.